

Биљана Андоновска

Институт за књижевност и уметност у Београду

Данка Кужељ

Библиотека Српске академије наука и уметности, Београд

ЛЕГАТ МАРКА РИСТИЋА У СРПСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Сажетак

У раду се представљају историјат, састав и истраживачки значај Легата Марка Ристића у Српској академији наука и уметности (Посебна библиотека 32). Библиотека Марка Ристића, вође београдског надреалистичког покрета, један је од највреднијих легата у Библиотеци САНУ, са око 6.500 јединица монографске грађе и 400 наслова серијских публикација. Реч је о највећој у целини сачуваној надреалистичкој библиотеци, с ретким француским и српским издањима, чију вредност увећавају рукописне белешке аутора и посвете бројних савременика. Легат обилује и реткостима и библиофилским примерцима, међу којима се посебно издваја комплет првог издања Дидроове и Д'Аламберове *Енциклопедије* из 18. века. У средишњем делу рада указујемо на неуобичајено велики истраживачки значај библиотеке и архива М. Ристића, не само за изучавање надреализма, већ и у ширем поетичком и културнополитичком контексту који се тиче разумевања целине двадесетовековног искуства на јужнословенским просторима. Износимо предлог да се легат због своје вредности заштити као културно добро и започне процес дигитализације грађе. Указујемо на могућност међуинституционалне сарадње, повезивања с другим легатима и архивима београдских надреалиста (Д. Матић, М. Дединац, К. Поповић, О. Давичо) у циљу формирања јединственог *дигиталног музеја српског надреализма*.

Кључне речи: Марко Ристић, авангарда, надреализам, енциклопедизам, периодика, културно добро, дигитализација

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ И ИСТОРИЈАТ ФОРМИРАЊА ЛЕГАТА

Пре но што се приступи опису Легата Марка Ристића у Српској академији наука и уметности, неопходно је дати неколико основних биографских и књижевноисторијских података о његовом творцу. Марко Ристић (1902–1984), свакако најпознатији као вођа београдског надреалистичког покрета, потиче из једне, за социополитичку историју Србије, врло значајне грађанске породице. Он је унук Јована Ристића (1831–1899), политичара, намесника и дипломате обреновићевске Србије, који је, поред осталог, био заслужан и за два кључна догађаја у повести стицања независности Србије у 19. веку: добијање кључева градова 1867. и заступање Србије на Берлинском конгресу 1878. Марков отац био је Јованов син Михајло Ристић, судија Апелационог суда. Овакав породично-генеалогски увод, уз сву своју конвенционалност, инструктиван је у мери у којој омогућава да се на сажет и симболички начин сугеришу две важне чињенице везане за статус М. Ристића у савременој српској култури. Прва од њих је ефекат контраста и парадокса који настаје при сучељавању позитивне ауре *имена претка*, једне од најцењенијих личности у политичкој историји Србије, и *имена потомка*, Марка Ристића, које, упркос свем његовом значају, представља један од најснажнијих *табуа* у савременој српској култури, где је изложено несуздржаној инфамији и идеолошко-етичким дисквалификацијама. Зато је данас корисно увек изнова подсећати да „омражени“ М. Ристић, којег нико не чита а многи осуђују, јесте најприснији сродник Јована Ристића, баштиник његове библиотеке и архивалија, а можда и политичке културе, дара и интуиција.¹

С друге стране, баш такво високо грађанско порекло аутора који ће постати један од најтемељнијих критичара грађанско-капиталистичког поретка, културе и уметности, битно одређује интелектуални профил М. Ристића и место које је имао у књижевно-идеолошким превирањима 20. века. Управо у том и таквом класном статусу крије се нешто што је сам Ристић, као и остали надреалисти сличног положаја (посебно А. Вучо, К. Поповић), сматрао привилегованом спознајном и (ауто)критичком позицијом: као присни познаваоци свих нијанси и „заплета“ грађанске породице и менталитета, надреалисти су и могли бити њени најпозванији и најпроницљивији критичари. Друштвено-идеолошка самокритика грађанског интелектуалца какву налазимо код надреалиста у директној је кореспонденцији са авангардном по-етиком коју одабирају, тј. са историјском авангардом као моментом *самокритике уметности у грађанском друштву* (П. Биргер / Peter Bürger).

1 Јован Ристић је, пред крај живота, годину дана био председник Српске краљевске академије (1899), а мање је познато да је и аутор једне од првих историја српске књижевности, која је изворно објављена на немачком језику (1852). Занимљиво је да се и фонд Јована Ристића данас налази у Архиву САНУ, и то посредно захваљујући Марку Ристићу. М. Ристић је оставштину Јована Ристића предао Архиву ЦК КПЈ после Другог светског рата и с његовом сагласношћу тај архив је уступљен Историјском институту 1953. Почетком 21. века Историјски институт је целокупну своју архиву предао Архиву САНУ, па се и лични фонд Јована Ристића сада ту налази.

Марко Ристић у књижевној историји фигурира пре свега као теоријски и организациони ум београдског надреализма, покрета чија се активност одвијала не само у хронолошком синхронизитету и поетичком паралелизму са француским надреализмом, већ и кроз аутономне и конгенијалне доприносе у разради естетско-теоријских поставки тог позног и најзрелијег покрета европских авангарди. Након Првог светског рата проведеног у егзилу у Швајцарској, Ристић у Београду завршава студије књижевности и прикључује се првом таласу модернистичко-авангардне побуне; покреће часописе *Путеви* и *Сведочанства* и близак је пријатељ-сарадник Растка Петровића и Милана Дединца. Његова надреалистичка оријентација се током двадесетих година све више изоштрава, кроз контакте са Бретоном (André Breton) и помно праћење француског покрета, што кулминира током Ристићевог боравка у Паризу (1926–1927), када се ближе упознаје и са Фројдовом (Sigmund Freud), Хегеловом (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) и Марксовом (Karl Marx) мишљу и почиње да пише своје средишње дело, антироман *Без мере* (1928). Почетак тридесетих година у знаку је организованог деловања београдске надреалистичке групе (1930–1933), која је кратко трајала, али била интензивног и синтетичког карактера. Поред низа теоријских и програмских текстова, Ристићев препознатљив траг у идејном профилисању београдског надреализма оличен је и у *Нацрту за једну филозофију рационалног* (1931), филозофско-теоријском трактату који је написао са Кочом Поповићем.

Након што је београдска надреалистичка група, под притиском политичких околности (диктатура), али и интерних идеолошких размимоилажења, престала с организованим деловањем, Ристић од средине тридесетих година сарађује са М. Крлежом, у часописима *Данас* (1934, Београд) и *Печат* (1939–1940, Загреб), и један је од главних актера, повода и мета тзв. *сукоба на књижевној левици* (С. Ласић). До разрешења тог сукоба, и то у смеру крлежијанско-ристићевских позиција, доћи ће тек педесетих година 20. века, када се Југославија дистанцира од совјетско-стаљинистичког културног и политичког модела. Зато ће Ристићева есејистика и деловање, који су памтили и реконтекстуализовали искуство „херојског доба“ предратног надреализма, бити једно од главних дискурзивних упоришта у процесима културне дестаљинизације и модернизације педесетих година, на којима се темељи препознатљив „несврстани“ културни лик „друге“ Југославије. Ристић је био први југословенски амбасадор у Француској после рата (1946–1951) и борбени заступник антистаљинистичког заокрета из 1948. Додају ли се томе Ристићева полемичка делатност, уреднички подухвати (издавање Андрићеве *Травничке хронике*,² изабраних дела Растка Петровића), покретање кључних модернистичких гласила (*Сведочанства*, *Дело*), уредништво у Крлежиној *Енциклопедији Југославије* (што ће касније бити и повод њиховог разилажења), као и учешће у многим међународним културним делегацијама – постаје јасније да нас Ристићево

2 Ристић је 1945. био на челу Државног издавачког завода Југославије, где је као прва књига у едицији Савремена југословенска књижевност објављена *Травничка хроника*.

дело и деловање данас могу занимати не само из угла историјата надреалистичког покрета, већ и свега онога што му је уследило, а посебно разумевања „дијалектике“ југословенског пројекта, чије је формирање обележило почетак, а урушавање крај „кратког“ 20. века, с последицама које још увек афицирају актуелна питања нашег културног идентитета и саморазумевања. Стога су опуси београдских надреалиста генерално, а Ристићев посебно јер је на питања тих по-етичких (дис)континуитета самосвесно усредсређен, данас посебно интригантни као дискурзивни простори и хеуристичка средства која омогућавају да се мисли целина двадесетовековног искуства, како у уметничком и теоријском, тако и у културно-политичком смислу.

Ристићева жеља била је да његова заоставштина буде основа за формирање Центра за проучавање надреализма, али како за живота није решио административно питање своје оставштине, историјат формирања његовог легата ишао је д(р)угим путевима. Ристићева супруга Јелица (Шева) Ристић је оставштину Марка Ристића поклонила Скупштини града Београда. Скупштина града је 1998. године Ристићеву „спомен-библиотеку“ поверила САНУ на чување и старање, обезбеђење, стручну обраду и коришћење, а књижна грађа је свечано предата Библиотеци САНУ јуна 1998. године.³ Јелена Јовановић, наследница Ристићевих, предала је Ристићеву рукописну оставштину Архиву САНУ (главни део грађе преузет 2002/3). Тако су се две неразделиве целине Ристићеве заоставштине, библиотека и архив, нашле под окриљем исте институције. Ликовни део Ристићевог легата чува се у Музеју савремене уметности у Београду.⁴

САНУ је према уговору обезбедила простор за чување библиотеке, пописала публикације, делимично реконструисала Ристићеву радну собу и запослила стручног сарадника за обраду грађе и пружање информација о Легату. Библиотека Марка Ристића, која је организована као једна од 40 посебних библиотека у САНУ (ПБ 32), званично је отворена 17. фебруара 2004. Са око 6.500 наслова монографске грађе и око 400 наслова серијских публикација, она представља један од најобимнијих и највреднијих фондова у Библиотеци САНУ. Легат је и својеврсна амбијентална целина, спомен-соба са одабраним деловима намештаја (Ристићев радни сто и столица, високи писаћи сто Јована Ристића) и Марковим личним предметима.

3 Уговор између Скупштине града Београда и САНУ од 18. 03. 1998, Архива Библиотеке САНУ (бр. 374/1, 3. 4. 1998).

4 Више о томе в. у каталогу Legat Marka Ristića: likovna eksperimentacija grupe beogradskih nadrealista (1926–1939). Poklon Marka, Ševe i Mare Ristić (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1993). Незаобилазни део повести Ристићевог легата јесте и питање губитака које је он претрпео након смрти Шеве (1995) и Маре (1996) Ристић, тј. пре стицања грађе у Библиотеку и Архив САНУ, при чему се најчешће помиње нестала преписка с француским надреалистима. Занимљиво је да је Ристић, који је дуго оклевао над тиме коме поверити „институцију“ коју је сам (с)творио, имплицитно предвидео и такве могућности културног саморунирања, те је велики део онога што је сматрао важним у грађи којом је располагао „превентивно“ штампао и преводио у својим текстовима и књигама.

Библиотека Марка Ристића у САНУ

Како је већ поменуто, поред књижног фонда који је део Библиотеке САНУ, саставни део Ристићевог легата је и рукописна заоставштина која се чува у Архиву САНУ (Историјска збирка бр. 14.882). Те две целине непрестано се огледају и допуњују. Материјали везани за уређивање, објављивање и рецепцију Ристићевих књига и надреалистичких публикација похрањени су у његовом фонду у Архиву; с друге стране, многе књиге у Ристићевој библиотеци заправо су мале архивске кутије. Свакој књизи Ристић је давао лични печат: поред готово неизоставне белешке на прелиминарној страни о датуму и начину набавке књиге, с карактеристично исписиваним иницијалима МР, Ристић је у своје књиге уметао и новинске чланке, фотографије, разгледнице, позивнице, записе и други документарни материјал. Велики број књига садржи Ристићеве рукописне маргиналије, рефлексije, преправке, допуне, или пак посвете других аутора. Библиотека на тај начин постаје једна истовремено интимна и врло интерактивна зона афективизованих, коментарисаних, пријатељских, потписаних и посвећених књига.⁵ То „преливање“ између Ристићевог архива и библиотеке, као што ћемо видети, представља законитост с много дубљим поетичким и културним импликацијама.

5 Бројност и значај књига са посветама у Ристићевом легату могла се видети и на изложби коју је о њима направила Д. Кужељ фебруара 2010. године у Библиотеци САНУ. Поред посвета српских и француских надреалиста и других југословенских писаца, неке посвете сведочанство су занимљивих и недовољно истражених контаката, познанстава и пријатељстава, нпр. посвете Б. Сендрара (Blaise Cendrars), В. Незвала (Vitezslav Nezval), Р. Кајоа (Roger Caillois), П. Валдберга (Patrick Waldberg), Ж. П. Сартра (Jean-Paul Sartre), Е. Фрома (Erich Fromm), Кларе Малро (Clara Malraux), Елзе Триоле (Elsa Triolet) и сл.

ОД ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКОГ ФОНДА ДО ПОЕТИЧКОГ ЕНЦИКЛОПЕДИЗМА

Да би се разумео смисао и значај Ристићевог легата, његове библиотеке и архивско-документарне оставштине, неопходно је имати у виду какво је место у Ристићевом делу имала идеја памћења, сведочења, архивирања и хроничарско-дневничког бележења. Један од топоса Ристићеве зреле, посебно позне есејистике јесте питање временитости и савлађивања деструктивно-сти смрти и контингентности историје кроз својеврсну по-етику и културу памћења, по којој „није нимало свеједно да ли је нешто било или није било“⁶ и по којој би заправо требало *памтити све*. За вођу београдске надреалистичке групе Ристић се није „наметнуо“ само снагом свог теоријског мишљења и сензибилитета, већ и наглашеним историјским нервом и неупоредивим организационим и уредничким способностима. У позним годинама Ристић је о себи, самоиронично, говорио као о човеку који се такорећи претворио у архивску установу:

„[...] jer ja imam maniju da sve čuvam. Sačuvati tako ogromno mnogo knjiga, časopisa, novina i isečaka iz novina, dnevnika koje sam počeo da vodim od svojih najmlađih dana, sačuvati skoro sva pisma koja sam u životu dobio, sijaset raznih kataloga, letaka, programa i tako dalje, mislim da to nije uzaludno, da to nije jalov posao, baš ovde, kod nas, gde naši ljudi, većinom, imaju ne samo kratko pamćenje, nego i vrlo malo interesa da nešto sačuvaju. Ali to je u isti mah jedno veliko robovanje. To dovodi do toga da sam ja polako, tokom godina, prestao da budem sasvim ono što se zove човек: postao sam jedna *ustanova*. I to jedna prilično velika ustanova, sa mnogo raznih sektora, servisa i resora“.⁷

Захваљујући тој „архивској грозници“ и снажном пориву за историзацијом искуства, целокупна колективна делатност београдског надреализма – њихова преписка, друштвене игре, уређивање публикација, грађа везана за рецепцију – документарно је очувана и може се уверљиво реконструисати.⁸ Манија чувања свега представљала је, као и свака опсесија, и неку врсту парадоксалног ужитка за онога који се пита да ли је и зашто баш њему припало да буде

6 Marko Ristić, *Svedok ili saučesnik (1961–1969)* (Beograd: Nolit, 1970), 84.

7 Marko Ristić, *Za svest* (Beograd: Nolit, 1977), 152–153.

8 Ристић је то и учинио, осмисливши „чудовишни“ облик *књиге-архива*, трилогије *Уочи и Око надреализма I–II*, која је под ауторским именом М. Ристића окупујала најхетерогенију грађу везану за историјат деловања београдског надреализма: Ристићеве текстове и текстове других чланова групе, илустрације, преписку унутар групе, одломке из Ристићевих дневника, али и из штампе и полемика, укратко „*sve ono što može biti potrebno onim 'будућим школјастима'* [...] који се буду интересовали за развој надреалистичког покрета, не само код нас, и још општије за једно кратко али прекретничко раздобље историје културе (и анти-културе) између два рата, и о томе буду писали докторске тезе, дисертације или монографије“, Marko Ristić, *Za svest* (Beograd: Nolit, 1977), 153. Хетерогена и мултиауторска структура те „монструозне“ трилогије најбољи је пример интерференције Ристићевог архива/библиотеке и форме књиге/дела, о чему ће у наставку бити више речи.

„taj koji treba svega da se seća, tuđe prošlosti kao i svoje sopstvene, koji treba da je sve upamtio, da je sve zabeležio, da je sve sačuvao, na pretrpanim policama, u krcatim ormanima i u svom umornom pamćenju“.⁹ Те „претрпане полице“ и „крцати ормани“ постаће пословично место митологије београдског надреализма и снажне фасцинације оних који су са њима имали прилике да се непосредно сретну. У том смислу овај легат *појединца*, чија лична архива практично музеализује цео један уметничко-идејни покрет и прераста у аутономни подухват културног памћења, у епохи крупних идеолошко-политичких резова и дисконтинуитета, свакако пред научну и културну јавност поставља посебну врсту питања, могућности и одговорности.

Ристићева атипична архивско-колекционарска пасија, као и чињеница да је био „сведок или саучесник“ магистралних поетичких и културно-политичких дешавања своје епохе, сигнализују врло специфичан профил и значај његовог легата, чији истраживачки значај далеко превазилази уобичајене оквире и чији ерудитно-енциклопедијски карактер донекле одудара од очекивања везаних за једног авангардног, антитрадиционалистичког писца. Али баш тај неочекивани вишак који Ристићев легат поседује изнова нас враћа самим његовим текстовима, где егзистенцијална пракса прикупљања књига и докумената налази свој иманентно-поетички, структурно-формални одраз. И то је место које треба посебно нагласити јер представља ону најређу, идиосинкратичну црту Ристићевог легата и његовог истраживачког значаја. Библиотека и архив нису само екстерне чињенице Ристићевог стила живота и рада, већ и интринзични аспект његове књижевне поетике, новог поимања ауторског субјекта, естетске чињенице и текстуалности, које је уобличено у историјским авангардама а стандардизовано и епохално реформулисано у (француској) теорији и филозофији друге половине 20. века. Укратко, Ристићево књижевно дело налази се у самом авангардном језгру *поетике енциклопедизма* у српској и европској књижевности, и та чињеница накнадно баца светло и на његов енциклопедијски фонд, кроз који можемо пратити како се „старински“ феномени библиофилије, ерудиције и полихисторског ауторитета сусрећу са јаким авангардним сензибилитетом и резултирају једном новом, епохалном поетичком ситуацијом.

Тај посебан однос или изоморфизам између *текста* и *библиотеке* у Ристићевом опусу/легату, може се илустровати једном анегдотом коју преноси Бранко Алексић. Наиме, Ристић је својевремено Алексића „тестирао“ испред једне од својих библиотечких полица, питајући га шта је заједничко тим најразноврснијим, наизглед произвољно груписаним насловима. Тачан одговор је био да су то књиге поменуте у Бретоновом *Манифесту надреализма*.¹⁰ Дакле,

9 Marko Ristić, 12 C (Pariz, 8. 11 - 12. 12. 1962): naknadni dnevnik, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić (Sarajevo: Oslobođenje, 1989), 160.

10 „Pitao bi me da li mi ti naslovi nešto govore. Gledao sam, domišljao se, dok mi nije rekao: To su knjige koje je Breton spomenuo u Prvom nadrealističkom manifestu. Marko ih je tako grupisao. Imao je smisla za istoriju“, Branko Aleksić, „Ljuta kultura“, razgovor vodili Snežana Ristić i Radonja Leposavić, Reč br. 69 (15. mart 2003): 266.

један (програмски) текст ту практично уређује библиотечку полицу, служи као логос или принцип каталогизације. Друга страна (ис)тог процеса јесте обрнути случај у којем је библиотека та која „уређује“, или се, како сам Ристић каже, „прелива“ на ступце његових текстова, чија је мозаичко-асоцијативна структура „упијала“ мноштво цитата, алузија, референци, и других модалитета писања *au second degré*, на темељу „*tuđih već napisanih knjiga*“, како је то Ристић формулисао још 1928. године.¹¹ Ту измењену скрипторско-ерудитну позицију аутора као бриколажера, односно текста који је нужно *интертекст*, Ристић је још двадесетих година 20. века описивао кроз (деридијанску) метафору текста као „телефонске централе“¹² или (бартовску) метафору аутора као средњовековног скриптора,¹³ приближавајући се на необично прецизан начин неким од топоса будуће, неоавангардне и постмодернистичке теорије.

Једна од последица поетичког прелома који су донеле историјске авангарде била је и дубока промена у самом схватању аутора, који више не ствара наивно и непосредно попут романтичког генија, већ пише из друге руке, секундарно, посредовано, концептуално.¹⁴ Његова нова позиција приближава га улози редитеља, уредника, архивара, бриколажера, аранжера (Џојс / James Joyce) или скриптора (Барт / Roland Barthes), који у својој *фантастичној библиотеци* и *ерудитном ониризму* (Фуко / Michel Foucault) изумева тако што рециклира, монтира и преуређује већ постојеће дискурсе и текстове. Ристић је ту *синтетичку* природу поставангардне уметности описивао кроз малпроовску фигуру *Имагинарног музеја*,¹⁵ за шта би се данас могле употребити и друге фигуре књижевног енциклопедизма, попут *Великог каталога*, *Вавилонске библиотеке* или *Енциклопедије*.

Утолико је индикативнија чињеница да се у Ристићевој библиотеци налази цео комплет, тј. свих 35 томова првог издања Дидроове (Denis Diderot) и

11 Marko Ristić, *Bez mere* (Београд: Nolit, 1986), 125.

12 Ристић је још 1924. писао: „Neka vas ne plaši množina citata koji će se ukrštati u ovim redovima. Želeo bih da od ovih komentara učinim jednu malu telefonsku centralu koja bi dovela u kontakt glas i razum ponekih pisaca i osećanja živih ljudi. Jedino na svetu što je, možda, plodnije od veze tela, to je veza duhova“, Marko Ristić, *Uoči nadrealizma* (Београд: Nolit, 1985), 46–47.

13 Уп. Ристићево виђење писца као пасивизираниог компилатора и посредника, који све оне којима дугује „храну своје мисли“ наводи „у цитатима, у епиграфима, у белешкама, или као пример“, како би показао да је та књига „само моменат у једном непрекидном мисаоном току где је моја личност само тренутни, неважни посредник, да бих омогућио сваком ко се заинтересује, не за моју књигу већ за онај духовни континуум коме она припада, и који је једини значајан, да бих сваком омогућио да тако разуме у које се разгрананање упућу ти мостови, то лишће“. Свеска „Од истог писца“, 1928, стр. 9, Архив САНУ, Заоставштина Марка Ристића, Историјска збирка 14882, необрађена грађа.

14 О томе в. и тумачење Ристићевог „Надреалистичког зида“ као ауторског рада и „инсталације уметности“ у: Dejan Sretenović, *Urnebesni kliker: umetnost i politika beogradskog nadrealizma* (Београд: *Službeni glasnik*, 2016), 140–144.

15 Марко Ристић, *Историја и поезија: пет есеја* (Београд: Просвета, 1962), 427.

Д'Аламберове (Jean-Baptiste le Rond d'Alembert) *Енциклопедије* из 18. века.¹⁶ Реч је о првој модерној енциклопедији и симболу рационалистичко-просветитељске вере у акумулацију, каталогизацију и ширење знања, која је уграђена у саме културно-политичке корене модерног европског грађанског друштва. То да се просветитељска *Енциклопедија* налази у библиотеци вође авангардног покрета чији је циљ била критика самих фундамената еврограђанског рационализма, представља само наизглед парадоксалну ситуацију. Целина француске *Енциклопедије* у библиотеци српског надреалисте подсећа да је оно чему су авангардни програми, посебно у свом зрелом, надреалистичком виду, тежили, био заправо један нови тип субверзивне и пасиониране *авангардне ерудиције* и нове, фукоовске просвећености.¹⁷ Не треба заборавити да је надреализам био вишеструко упућен на револуционарни патос француског 18. века, али и на нека од основних средстава и јавних механизма грађанске класе у настајању (критичка јавност, часописи, удруживање, енциклопедија). „Треба доћи до једне нове декларације човекових права“, писало је уосталом на насловној страни првог броја *Надреалистичке револуције*. Та дубинска културолошка, естетска и епистемолошка критика јесте оно што је неопходно препознавати и валоризовати у надреализму, па и у саставу Ристићевог легата.

ОКО НАДРЕАЛИЗМА

Најзначајнији аспект Ристићевог легата свакако је систематски сакупљана литература и грађа везана за српски и француски надреализам. Специфичност српског надреализма и његових односа с француским надреализмом проиилази и из политичко-историјских околности везаних за Први светски рат и боравак евакуисаних српских ђака и студената у Француској, где су неки од њих врло рано дошли у контакт са представницима француске уметничке авангарде. То ће се одразити и на особени профил српског надреализма

16 Пун назив: *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers / par une Société de gens de lettres; mis en ordre et publié par Diderot et quant à la partie mathématique par D'Alembert*. Paris [etc.]: Briasson [etc.], 1751-1780. Ристић је *Енциклопедију* добио 1948, највероватније од Марсела Кашена, једног од оснивача Француске комунистичке партије. У Ристићевом легату налазе се и други примерци старе и ретке књиге из 18. и 19. века, и тај „слој“ књижног фонда је по свој прилици преостатак библиотеке Јована Ристића. Издвајамо неколико примера: *Les oeuvres amoureuses de Pétrarque*, Paris, 1875; Ch. Fourier: *Oeuvres complètes 1840-1848; Index librorum prohibitorum, Mechliniae*, 1871; *Свето писмо* (прев. Ђ. Даничић, В. Караџић), Београд, 1871; З. Орфелин: *Плач Србији*, Нови Сад, 1761, и др.

17 Ристићев енциклопедијски дух испољиће се и у његовој сарадњи са Крлежом, најпре тридесетих година у часопису *Данас* и његовом *Индексу*, а после Другог светског рата у *Енциклопедији Југославије*, у којој је Ристић био главни уредник српске редакције. О енциклопедизму и речницима у надреализму в. Pierre-Henri Kleiber, *Les Dictionnaires surréalistes (1924-1976)* (Paris: Honoré Champion, 2013); о Ристићу и Крлежи в. Predrag Brebanović, *Avangarda krležiana: pismo ne o avangardi* (Zagreb: Naklada Jesenski, 2016).

на мапи надреалистичких покрета у Европи и свету, где је он, поред осталог, препознатљив по интензивној интеракцији са француским покретом у његовој првој и најпродуктивнијој, експерименталној фази двадесетих година. Та интеракција и контактне везе опредељене су и у присуству многих раних и ретких издања француских дадаиста и надреалиста у Ристићевој библиотеци.¹⁸ Поред периодике и теоријско-програмских текстова (*Манифест надреализма* Ристић од Бретона добија практично синхронно с његовим појављивањем у Паризу), реч је о често малотиражним, нумерисаним или ауторски илустрованим и уређеним издањима, од великог значаја за проучавање историје књиге, штампе, дизајна и алтернативних издавачких пракси. Њима треба придружити и *Надреалистичка издања* београдске групе, јединствен пример надреалистичког самиздата ван Француске.¹⁹

Ристићево занимање за француски надреализам је континуирано, наставља се кроз тридесете године, али и после Другог светског рата, када се Бретон враћа у Француску и обнавља надреалистичко деловање. Надреализам тада постаје и предмет академских проучавања и музеализације, што се такође може пратити кроз Ристићев фонд (студије о надреализму, изложбени каталози). Једнако је важно нагласити да се у Ристићевој библиотеци налази драгоцена грађа везана не само за рецепцију надреализма у ужем смислу, већ и свих оних књижевних, уметничких, идејних и филозофско-теоријских токова које је надреализам реактуализовао и афирмисао. Овом приликом истаћи ћемо само пионирску улогу надреалиста у рецепцији Фројдове психоанализе. Историја рецепције психоанализе на нашим просторима, која још није адекватно истражена, морала би обухватити и чињенице читања, тј. садржаје библиотечких фондова као репера за утврђивање ефективног присуства Фројдовог дела и учења у датој средини или епохи. Ристић је од средине двадесетих година систематски прибављао Фројдова дела која су се у то време појављивала у Паризу,²⁰ а посебно је карактеристично интензивирање његовог занимања за Фројда током тридесетих година,²¹ као и присуство часописа *Имаго*, званичног органа Међународног психоаналитичког друштва, у Ристићевој библиотеци (годишта 1929–1931). Када Ерих Фром почетком шезде-

18 Понекад те књиге, као *Westwego* (1922) Ф. Супоа (Philippe Soupault), или *Le devoir et l'inquiétude* (1917) П. Елијара (Paul Éluard), садрже посвете другим ауторима, у овом случају Р. Петровићу, односно М. Дединцу.

19 Види: Georges Sebbag, *Les Éditions surréalistes 1926–1968* (Paris: IMEC, 1993).

20 *Le rêve et son interprétation*, 1925; *La science des rêves*, 1926; *Un souvenir d'enfance de Léonard de Vinci*, 1927; *Essais de psychanalyse*, 1927; *Ma vie et la psychanalyse; suivi de Psychanalyse et médecine*, 1928.

21 *La psychopathologie de la vie quotidienne*, 1922 (набавио 1933) *Le mot d'esprit et ses rapports avec l'inconscient*, 1930; *Das Unbehagen in der Kultur*, 1930; *Délire et rêves dans un ouvrage littéraire: la Gradiva de Jensen*, 1931; *Theoretische Schriften (1911-1925)* (1931); *L'avenir d'une illusion*, 1932; *Essais de psychanalyse appliquée*, 1933; *Malaise dans la civilisation*, 1934; *Nouvelles conférences sur la psychanalyse*, 1936; *Metapsychologie*, 1940. После рата своју богату колекцију кључних психоаналитичких списа допунио је и последњим Фројдовим делом *Moïse et le monothéisme* (1948).

сетих година буде долазио у Београд, за Ристића ће то бити повод да с највиших полица своје библиотеке скине „stare nemačke psihoanalitičke publikacije“ (*Almanach der Psychoanalyse, Imago*) и у њима похрањене Фромове прилоге, који су у библиотеци београдског надреалисте били стари и добро познати гост.²² На сличан начин Ристићева библиотека је драгоцени „магацин“ и палимпсест разних уметничких и идејних токова на које је надреализам био упућен, било да је реч о немачкој (филозофској и књижевној) романтици, езотеријско-окултистичким културама, рецепцији Хегела и Ничеа, и др. У том ширем културно-историјском ракурсу, где у фокусу није само надреализам, већ цео један културни модел изведен из његовог сензибилитета и оснажен у клими југословенског модернизма у другој половини 20. века, Ристићев легат представља целину од незамењиве истраживачке и едукативне вредности.

(НЕО)АВАНГАРДНИ ПРИСТУП КЊИЗИ

Још један феномен који привлачи пажњу у Ристићеву библиотеци јесте особени приступ књизи као предмету, чију типографско-материјалну структуру и паратекстуалне елементе авангардни аутор (д)оживљава као простор за активну партиципацију и естетску интервенцију. Одличан пример за то су књиге с Ристићевим колажним интервенцијама, попут Бретонове збирке есеја *Изгубљени кораци* (*Les pas perdus*, 1924).²³

Колажи Марка Ристића на Бретоновој књизи *Les pas perdus*

22 Marko Ristić, *Svedok ili saučesnik* (1961–1969) (Beograd: Nolit, 1970), 48–49.

23 Занимљив је и колажирани примерак *Без мере* (1928) који је Ристић покљонио М. Крлежи, а који се може видети на сајту антикваријата Földvári Books (<https://www.foldvaribooks.com/pages/books/839/marko-ristic-marko-ristic/bez-mere-without-measure-bez-mere>).

Колажи којима је Ристић-читалац „обложио“ свој лични примерак Бретоневе књиге, која је иначе имала посебну улогу у његовом интелектуалном формирању, функционишу као облик интимизације и сингуларизације који неутралан серијски предмет какав је књига приближава статусу ликовног дела, док се с обзиром на садржај и типологију налепљених исечака Ристићев поступак може „читати“ и као коментар, тј. нека врста дописа, тумачења и контекстуализације. Занимљиво је да Ристић слично поступа и са властитом рукописном *библиографијом* (сачињеном у једном нотесу који се чува у Архиву САНУ), коју проткива колажним интервенцијама, претварајући и тај архивски документ у самосвојан артефакт. Ови примери колажних интервенција по књижној и рукописној грађи проширују познати корпус Ристићевих ликовних колажа у ужем смислу, и показују колажну технику као привилеговани и свеприсутни модус Ристићевог израза.²⁴ Монтажно-цитатна структура Ристићевих текстова само је изражајна вариација истог, дубинско-структурног принципа.

Ристићев повишен осећај за „тело“ књиге носи и трагове класичне библиофилије, ретких, нумерисаних, скупочених и брижљиво уређених издања. Поред учешћа у уређивању надреалистичких публикација, или збирке *Откровење* Растка Петровића (чији се рукопис такође чува у Ристићевом архиву), узоран пример поетичког значаја који компоновање књиге може имати за авангардног аутора, налазимо у начину на који је Ристић обликовао и илустровао антироман *Без мере*, средишње дело његовог књижевног опуса. Прво издање овог антиромана из 1928. било је конципирано као херметична медијевална *књига-замак*, чији готички топоси на равни садржаја налазе пандан у материјалној топографији једне старинске „манастирске“ књиге неуобичајеног и великог формата, по чијим су маргинама биле распоређене културолошки зазорне кабалистичко-окултистичке визуелне представе и знаци, преузети из једног популарног гримоара с прелаза из 17. у 18. век. Друго издање *Без мере* (1962) до краја ће експонирати то иманентно библиофилско својство књиге. Оно је и објављено као право (и прво) библиофилско издање издавачког предузећа Форум из Новог Сада, с тим што је његов сродан, премда нешто сублиминији езотеријско-мистички илустративни материјал овог пута преузет из енциклопедијског дела Роберта Флада (Robert Fludd) из 17. века и из деветнаестовековног *Речника пакла* Колена де Плансија (Jacques Collin de Plancy). Варирајући различите токове и аспекте херметичко-езотеријских традиција при уобличавању ликовног идентитета *Без мере*, Ристић посеже за једним добро познатим ресурсом надреалистичке културне критике, а занимљиво је да се у Ристићевом приступу назначене „подземне“ традиције препознају, пре свега, као једна визуелна култура и култура књиге и читања.

24 Ликовна експериментација београдских надреалиста, дуго скривена у приватним „лабораторијама“, данас представља незаобилазан моменат у историји и типологији модерне уметности, о чему в. монографије Миланке Тодић (2003) и Дејана Сретеновића (2016).

И управо једна таква антииндустријска, ерудитна и субверзивна књига, доћи ће у додир са неоавангардним тенденцијама у југословенској уметности шездесетих и седамдесетих година 20. века. У опремању другог, библиофилског издања *Без мере* учествовали су, поред осталих, и Дејан и Богданка Познано-вић, важни актери новосадске неоавангардне сцене, на чијој су Трибини младих гостовали и некадашњи београдски надреалисти.²⁵ Та „копча“ између историјске авангарде, тј. надреализма и неоавангардног таласа умногоме је потиснута у проучавањима модерне српске књижевности и уметности, чија логика развоја има далеко дубљи интегритет него што би се могло закључити на основу постојећих историзација, које махом одбијају да испитају и протумаче ефективне облике посредовања између историјског надреализма и југословенске неоавангарде. Утолико нам може бити занимљивији један конкретан и егземпларан пример тог историјско-поетичког посредовања, какав налазимо у Ристићевој библиотеци.

Као што је Ристић својевремено лични примерак Бретонових *Изгубљених корака* прожео својим колажима, и антироман *Без мере* постаће предмет ликовних интервенција једног македонског неоавангардног сликара, Димитрија Дурацовског, који ће од осамдесетих година постати и један од најзначајнијих писаца тзв. пете, постмодернистичке генерације у македонској књижевности. Д. Дурацовски, пријатељ В. Решина Туџића и В. Деспотова, али и поштовалац Л. Шејке и Медиале, био је један од главних посредника између српске и македонске неоавангардне уметности седамдесетих година. Мање је позната чињеница да је Дурацовски био под непосредним и за његово стваралаштво одређујућим утицајем Марка Ристића, и као ствараоца и као архивара (београдског) надреализма. Природа тог односа и утицаја може се утврдити на основу очуване преписке између Дурацовског и Ристића,²⁶ али и поменутог примерка *Без мере*, који је захваљујући Дурацовском претворен у предмет-симбол који нам помаже да означимо један конкретнији и сложенији, састваралачки контакт између авангардно-надреалистичке и неоавангардне генерације у југословенској уметности. Млади Дурацовски ће средином седамдесетих година сачинити низ графичких интервенција

25 О томе в. Miško Šuvaković, „Bogdanka i Dejan Poznanović: umetnost, mediji i aktivizam na kraju moderne“, Polja god. LVII, br. 476 (2012): 238–241; Dejan Sretenović, Urnebesni kliker.

26 Занимљив је утисак који је боравак у Ристићевом „музеју чудеса“ седамдесетих година оставио на Дурацовског: „Ја то никада нећу заборавити, кад сам држао у рукама Минотаур, када сам разгледао фотографије Вуча Матића Ванета Ваших, Хепенинг Немогуће, сећате ли се, ја сам их правилно поређао, једну поред друге. Ево, висе поред мене фотографи-рејограми Ванета Бора. Ја сам видео ваш радио који из ноћи у ноћ слушате. Видео сам Сову-или-Голубови у кавезу, видео сам Питера Ибетсона, малу фотографију. Видео сам рукопис Растков, ваш чак имам, ви сте ми послали, из БЕЗ МЕРЕ. Ја сам све то видео, ја то знам. То море књига, океан, каквих нигде нисам видео, те ствари и предмети“ (Дурацовски у писму М. Ристићу, 5. децембар 1977, Архив САНУ, Историјска збирка 14882, необрађена грађа). О односу Дурацовског и Ристића Б. Андоновска је детаљније говорила на састанку међународног пројекта САНУ и МАНУ посвећеном односима српске и македонске књижевности, одржаном у октобру 2017. у Београду.

на свом примерку другог издања *Без мере*, претворивши га, како сам каже, у „уникатни“ примерак и приближивши књигу сингуларизујућој аури аутономног естетског дела. Маргине авангардног антиромана неоавангардни аутор узима као својеврсно антиестетско „платно“ на којем ће исписати одјеке властитог читања и вербо-визуелних асоцијација. Такву, читалачким дописима „тетовирану“ књигу Дурацовски је потом поклатио њеном аутору, те се тај „уникатни“ примерак *Без мере*, од изузетне уметничке, књижевноисторијске и интеркултурне вредности, данас налази у Ристићевом легату. Вођа београдског надреализма није остао равнодушан пред тим „непогрешивим“ поетичким гестом младог сликара, те је Дурацовском заузврат поклатио један врло важан архивски документ – једну од првих страница оригиналног рукописа антиромана *Без мере*.

„Уникатни примерак“ *Без мере* са графичким интервенцијама Димитрија Дурацовског

То је приближно начин на који се у целокупном ристићевском опусу, па и у његовом легату, непрестано прелази граница између *писца* и *читаоца*, *књиге* и *документа*, *библиотеке* и *архива*, *предратног* и *послератног*. Све те операције интергенерацијских, интерпоетичких и интеркултурних посредовања и симболичких даривања можда нас не би толико занимале да у кондензованом и готово дидактичком облику не сигнализују много шире, за дату епоху одређујуће књижевноисторијске процесе. Ристићев легат и у том смислу представља *истраживачку* и *хеуристичку* целину огромних потенцијала.

ПЕРИОДИКА

Неопходно је на крају скренути пажњу на још један спецификум Ристићевог Легата у САНУ. Реч је о огромној колекцији периодичких публикација од око 400 наслова, у којој је, као и у осталим сегментима легата, могуће пратити и карактеристичан *хронолошки распон* и *упечатљив типолошки варијетет*. У распону од двадесетих до осамдесетих година 20. века Ристић је интензивно сакупио како српске и југословенске, тако и француске и европске часописе, пре свега авангардне и надреалистичке, али ниуколико само њих, јер се Ристићев интерес и у овом домену потврђује као енциклопедијски.

Један од драгоцених корпуса у Ристићевој периодичкој колекцији јесу тзв. *мали часописи* (*small* или *little magazines, les petites revues*), често (мада не нужно) мале, малотиражне и кратковеке уметничке ревије као једно од главних борбених оруђа историјских авангарди. Ристић је био не само пасионирани читалац и скупљач часописа, већ и аниматор и уредник неких од најзначајнијих часописних пројеката у српској и југословенској култури 20. века, као што су: модернистички *Путеви* (1922–1923), протонадреалистичке хрестоматије часописа *Сведочанства* (1924–1925), официјелна гласила београдског надреализма (алманах *Немогуће*, 1930, *Надреализам данас и овде*, 1931–1932), Крлежини часописи *Данас* (1934) и *Печат* (1939–1940), а после Другог светског рата модернистичке (и умногоме неонадреалистичке) иницијативе оличене у кратковеким *Сведочанствима* (1952) и дуговеком *Делу* (1955–1992). Београдско *Дело*, репрезентативни часописни пројекат целе „друге“ Југославије, карактеристичан је и по томе што су његов први (1955) и последњи, антиратни број (1992) били у експлицитном знаку Ристићеве есејистике.²⁷ Ристић је био и међу покретачима загребачког *Форума*, у којем ће шездесетих година објављивати своје позно и синтетичко дело, „накнадни париски дневник“ *12 С*, чија је полифона интертекстуално-асоцијативна структура на размеби есеја и аутофикције била суштински везана за *периодички* медиј и ритам објављивања.

Ристићев фонд садржи доследно прикупљан корпус француске и европске надреалистичке периодике, не само из међуратног периода, већ у целом луку до шездесетих година 20. века, кад је Бретон око себе окупио нову генерацију стваралаца и обновио надреалистичко деловање у Паризу (кроз часописе *Néon, Médium, Le surréalisme, même, Bief, La Brèche, L'Archibras*).²⁸ То су

27 Биљана Андоновска, „Часопис као библиографија културе: часопис *Дело* и проучавање послератне књижевности и културе“, у: *Значај библиографије периодике за проучавање књижевности и културе*, ур. Весна Матовић, Ана Ђосић-Вукић (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014), 155–181.

28 О систематичности и богатству Ристићеве колекције часописа сведочи и чињеница да се на основу ње могла конципирати и поставити готово целокупна изложба о српској и француској дадаистичкој и надреалистичкој периодици *Авангарда: од даде до надреализма* (ауторка надреалистичке поставке Б. Андоновска, ИКУМ и МСУБ, Галерија-легат Милице Зорић и Родољуба Чолаковића, мај–август 2014). Имплицитни кустоски коментар на

често изванредно уређена и илустрована издања, попут часописа *Минотаур* (1933–1939), те луксузне *revue à tête de bête* која је обележила надреалистичко деловање тридесетих година и чије су насловне странице за сваки број израђивали водећи сликари надреалистичког круга.²⁹ Осим надреалистичких и авангардних гласила, Ристићев енциклопедијски фонд садржи и читава годиншта дуговеких француских часописа општије културне платформе, попут *La Nouvelle Revue Française*, *Europe*, *Les Temps modernes* и др.

Часопис *Минотаур* (Париз, 1933–1939) из библиотеке Марка Ристића

Није тешко наслутити Ристићев читалачки и колекционарски елан када су у питању часописи, уз књигу кључна форма јавног комуницирања у грађанској епохи, од 18. до краја 20. века. Али и периодички корпус Ристићевог легата показује да у питању нису само *историја* и *колекционарство*, већ и *теорија* и *поетика*, тј. посебан сензибилитет за часопис као аутономну изражајну форму, коју авангардни аутор осећа као алтернативу традиционалном уметничком делу. Још 1923. Ристић је у својим дневничким белешкама писао: „Voleo bih da izdajem jedan mali časopis koji bi se zvaо Časopis“.³⁰ Током Другог светског рата

овој изложби био је дат кроз то да је из самих часописа и уредничких белешки, као и на основу Ристићевих дневничких или есејистичких записа, било могуће и *описати* већину експоната. Другим речима, часописна форма и култура су код Ристића предмет експлицитне ауторефлексије, аутоисторизације и теоретизације.

29 Занимљиво је да су с редовним пристизањем *Минотаура* у Ристићеву библиотеку, у Београд вероватно први пут пристигли и име и текстови Жака Лакана (Jacques Lacan), који је у овом надреалистичком гласилу 1933. објавио два рана рада везана за питање параноје, о којој у то време пише и С. Дали.

30 Marko Ristić, „Iz Dnevnika“, Treći program br. 74 (1987): 141.

Ристић цео свој интелектуални развој сагледава као линију чији су кључни „белези“ везани за часописе које је уређивао.³¹ Још више о значају часописа за Ристића говори чињеница да је управо периодичку форму одабрао за предмет своје докторске дисертације, коју је под називом *Метафизика новинских вести* (*Métaphysique des faits-divers*) 1927. године пријавио на *École des hautes études* у Паризу. Сачувани и публиковани делови нацрта те авангардне тезе сведоче како је Ристић посредством периодичке форме покушавао да концептуализује нови тип хетерогених фрагментарно-мозаичких структура и сугерише нови тип јединства и естетских учинака који би им био својствен.³² Теоријско-филозофске концепте из *Метафизике новинских вести* Ристић ће директно пренети на компоновање *Без мере*, антиромана на којем почиње да ради паралелно с напуштањем рада на тези. Потврду те структурне кореспонденције између *периодичке форме* и *форме антиромана* налазимо и у Ристићевом одређењу *Без мере* као *једногодишњег комплета новина*.³³

Дакле, слично као и у случају енциклопедизма, историје и поетике надреализма или колажа и (нео)авангардног односа према књизи, периодика је у Ристићевом легату феномен који се може посматрати и истраживати у тој карактеристичној двострукости и/или распону од *књижевноисторијског до теоријско-поетичког*. Та „дијалектика“ књижевноисторијског (квантитативног, екстерног) и теоријско-поетичког (квалитативног, иманентног) суштинска је и диферентна одлика Ристићевог легата као *истраживачке целине*.

ДИГИТАЛНИ МУЗЕЈ СРПСКОГ НАДРЕАЛИЗМА

Имајући у виду прворазредну културну и књижевну вредност Ристићевог легата, требало би размислити о томе како да се он истовремено заштити и учини још доступнијим културној и научној јавности. Први корак у том смеру била би свакако иницијатива да се Легат заштити као *културно добро* и започне процес *дигитализације* грађе.

Како је Ристић био организационо језгро београдске надреалистичке групе, архивар њених активности и уредник њених издања, грађа сачувана у ње-

31 „I nije slučajno da ovde, danas, ne obeležavam epohe svog života ničim drugim nego baš imenima književnih časopisa“, Marko Ristić, *Hacer tiempo: zapisi na marginama rata: 1939-1945.* (Beograd: Prosveta, 1964), 134.

32 Начин на који Ристић кроз хегело-марксистичке категорије посматра периодичку форму, добиће пандан тек у Биргеровој теорији авангарде и новог типа неорганског, авангардног уметничког дела. В. Peter Birger, *Теорија авангарде*, прев. Zoran Milutinović (Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 1998).

33 Ристић назначено одређење даје у спису „Од истог писца“, писаном непосредно по публиковању и првим критичким реакцијама на његов антироман *Без мере*; документ се данас чува у његовој заоставштини у Архиву САНУ. Детаљније о томе в. В. Andonovski, „Poetika nadrealističkog (anti)romana u srpskoj književnosti i evropskom kontekstu“ (doktorska dis., Filološki fakultet, Beograd, 2017), 1000 i dalje.

говом легату омогућава најпотпунију књижевно и културноисторијску реконструкцију деловања надреалистичког покрета у Београду. У том смислу, Ристићева библиотека и архив могли би послужити као основна јединица у ширем умрежавању постојећих легата и архива српских надреалиста. То би се најпре односило на легате Милана Дедица и Радмиле Бунушевац (ПБ 37), и Васка Попе (ПБ 25), који се такође налазе у САНУ и предвиђени су као основа за реализацију Ристићеве замисли о Центру за проучавање надреализма. Осим тога, целину Ристићевог легата немогуће је замислити без његовог ликовног дела, које се чува у Музеју савремене уметности.

Следећи корак у међуинституционалној сарадњи представљало би повезивање са другим легатима надреалиста: Легат Коче Поповића и Лепосаве Перовић у Историјском архиву града Београда; Легат Душана Матића у Библиотеци „Душан Матић“ у Ћуприји; оставштина Оскара Давича у Народној библиотеци Србије и у Библиотеци шабачкој; легати Милана Дединца и Стевана Живадиновића Бора у Музеју савремене уметности у Београду. Томе би се могла придружити и грађа која се налази у породичним колекцијама и власништву, као што је то случај са оставштином Ђорђа Костића.

Повезивањем свих тих фондова добила би се једна истраживачка и културолошка целина неупоредиве вредности и значаја. Оптималан начин да се тај архипелаг надреалистичких фондова ефективно реконструише и умрежи јесте дигитализација грађе, тј. дигитална хуманистика. Дигитализација грађе могла би се вршити у оквиру сваке институције и легата засебно, како би потом била обједињена и презентована у оквиру јединствене интернет платформе, односно базе података. Обједињени дигитални музеј српског надреализма би као такав био јединствена појава не само у српској, већ и у европској хуманистици и култури. Значај и развијеност српског надреализма, као и бројност и очуваност надреалистичких фондова, омогућавају да се о једном таквом пројекту реално размишља. При његовој реализацији била би неопходна суштинска и ефективна сарадња између библиотека/архива и научно-истраживачких организација, у овом случају Института за књижевност и уметност, како дигитализација не би била само кумулативна презентација изолованих докумената, већ синтеза досадашњих проучавања надреализма и чин културне (ре)интерпретације.

Литература

Aleksić, Branko. „Ljuta kultura“. Razgovor vodili Snežana Ristić i Radonja Leposavić. Reč br. 69 (15. mart 2003): 257–275.

Андоновска, Биљана. „Часопис као библиографија културе: часопис Дело и проучавање послератне књижевности и културе“. У Значај библиографије периодике за проучавање књижевности и културе, уреднице Весна Матовић и Ана Ђосић-Вукић, 155–181. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014.

Andonovski, B. „Poetika nadrealističkog (anti)romana u srpskoj književnosti i evropskom kontekstu“. Doktorska disertacija, Filološki fakultet, Beograd, 2017.

Birger, Peter. Teorija avangarde. Preveo Zoran Milutinović. Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 1998.

Brebanović, Predrag. Avangarda krležiana: pismo ne o avangardi. Zagreb: Naklada Jesenski, 2016.

Kleiber, Pierre-Henri. Les Dictionnaires surréalistes (1924–1976). Paris: Honoré Champion, 2013.

Кужељ, Данка. „Посебна библиотека Марка Ристића у Библиотеци САНУ“. Писмени рад за стручни испит из библиотечко-информационе делатности у Народној библиотеци Србије. Београд, мај 2010.

Legat Marka Ristića: likovna eksperimentacija grupe beogradskih nadrealista (1926–1939). Poklon Marka, Ševe i Mare Ristić. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1993.

Ристић, Марко. Без мере. Београд: С. Б. Цвијановић, 1928.

Ristić, Marko. Bez mere. Novi Sad: Forum, 1962.

Ристић, Марко. Историја и поезија: пет есеја. Београд: Просвета, 1962.

Ristić, Marko. Hacer tiempo: zapisi na marginama rata: 1939–1945. Beograd: Prosveta, 1964.

Ristić, Marko. Svedok ili saučesnik (1961–1969). Beograd: Nolit, 1970.

Ristić, Marko. Za svest. Beograd: Nolit, 1977.

Ristić, Marko. Uoči nadrealizma. Beograd: Nolit, 1985.

Ristić, Marko. Bez mere. Beograd: Nolit, 1986.

Ristić, Marko. „Iz Dnevnika“. Treći program br. 74 (1987): 139–161

Ristić, Marko. 12 С (Pariz, 8. 11 – 12. 12. 1962): naknadni dnevnik. Priredila Hanifa Kapidžić-Osmanagić. Sarajevo: „Oslobođenje“, 1989.

Ristić, Marko. Oko nadrealizma I. Priredio Nikola Bertolino. Beograd: Clio, 2003.

Ristić, Marko. Oko nadrealizma II. Priredio Nikola Bertolino. Beograd: Foto futura, 2007.

Sebbag, Georges. Les Éditions surréalistes 1926–1968. Paris: IMEC, 1993.

Sretenović, Dejan. Urnebesni kliker: umetnost i politika beogradskog nadrealizma. Beograd: Službeni glasnik, 2016.

Стојановић Војводић, Весна. „Посебна библиотека Марка Ристића у Библиотеци Српске академије наука и уметности“. Писмени рад за стручни испит из основа библиотекарства у Народној библиотеци Србије. Београд, мај 2004.

Todić, Milanka. *Nemoguće/L'Impossible: umetnost nadrealizma*. Београд: Музеј примене уметности, 2003.

Šuvaković, Miško. „Bogdanka i Dejan Poznanović: umetnost, mediji i aktivizam na kraju moderne“. *Polja god. LVII, br. 476 (2012): 238–241*.

Архивска грађа

Уговор између Скупштине града Београда и САНУ од 18. 03. 1998. Архива Библиотеке САНУ (бр. 374/1, 3. 4. 1998).

Преписка Димитрија Дурацовског и Марка Ристића. Архив САНУ, Заоставштина Марка Ристића, Историјска збирка 14882, необрађена грађа.

Ристић, Марко. Свеска „Од истог писца“, 1928. Архив САНУ, Заоставштина Марка Ристића, Историјска збирка 14882, необрађена грађа.

Рукописна библиографија Марка Ристића, Архив САНУ, Заоставштина Марка Ристића, Историјска збирка 14882, необрађена грађа.

Summary

Marko Ristić's Bequest in Serbian Academy of Sciences and Arts

The paper presents the history, the contents and the scientific importance of Marko Ristić's Bequest in Serbian Academy of Sciences and Arts (Special collection 32). The library of Marko Ristić, the leading figure of Serbian surrealism, with over 6500 books and 400 periodicals, represents one of the most valuable book collections in the SASA Library. This is the largest collection on surrealism preserved in its entirety but it also holds rare French and Serbian book items, that are even more valuable owing to handwritten notes or dedications to Marko Ristić by their authors, his contemporaries. The Collection also holds a number of old book issues and bibliophile editions. Thirty five volumes of the first edition of the *Encyclopedia* of Diderot and D'Alembert (18th century) are of particular curiosity. In the central part of the paper, we point out the great importance of Marko Ristić's archive and book collection not only as a resource for studying surrealism but also in the broader cultural perspective which involves the destiny of Yugoslav heritage and its contemporary meaning. We suggest that this legacy, due to its value, should be preserved as a respectable cultural property and digitized. We emphasize possibilities for inter-institutional collaboration, networking with the Museum of Contemporary Art and other bequest and archives of Serbian surrealists (Dušan Matić, Milan Dedinac, Oskar Davičo, Koča Popović etc.), in order to create the unique *digital museum of Serbian surrealism*.

Keywords: Marko Ristić, avant-garde, surrealism, encyclopedism, periodicals, cultural heritage, digitization

